

РОЗВИТОК СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

У статті «Розвиток системи соціального захисту в Україні» окреслено основні напрямки подальшого удосконалення системи соціального захисту України. Соціальний захист держави можна класифікувати відповідно до об'єктів надання та стосовно ризиків щодо захисту майнових інтересів громадян. Аналіз функціонування системи соціального захисту дає змогу окреслити наступні пріоритетні напрямки його розвитку. Це зокрема: удосконалення законодавства у сфері соціального захисту, ревізія актуальності й доцільності надання соціального захисту для окремих категорій населення та відповідних інструментів соціального захисту, удосконалення обліку об'єктів соціального захисту, централізація управління соціальною сферою, підвищення відповідності інструментів соціального захисту до потреб конкретного громадянина, що його отримує.

З метою підвищення ефективності функціонування соціального захисту населення в умовах обмеженості фінансових ресурсів, доцільно перевести страховий захист на адресну основу з урахуванням потреб конкретного громадянина. Для цього доцільно створити єдину базу даних усіх одержувачів страхового захисту, що містила б інформацію не лише про надані соціальні послуги, а й про майновий стан громадянина. Її можна створити на основі єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільгу, та персоніфікованого обліку пенсійного фонду. Для зменшення адміністративних витрат на реалізацію соціального захисту населення та підвищення ефективності управління соціальною сферою доцільно на базі Пенсійного фонду України створити єдиний орган соціального захисту населення, що здійснював би усі види соціального страхування та соціального забезпечення в Україні. З метою підвищення ефективності соціального захисту доцільно відмовитися від надання права на соціальний захист за професійною ознакою, а здійснювати лише з урахуванням життєвих обставин конкретного громадянина, на основі принципу адресності та диференційованого підходу до визначення переліку соціальних послуг, що потребує громадянин.

The main ways of further improvement of social protection system of Ukraine have been outlined in the article "Development of Social Protection System". Social protection of the state can be classified according to objects and regarding risks relating to the protection of citizens' property interests. Analysis of social protection system functioning gives an opportunity to define the following priority ways of its development, in particular: improvement of legislation on social protection, inspection of relevance and appropriateness of providing social protection for separate categories of people and appropriate means of social protection, improving the registration of objects of social protection, centralization of the social sphere management, increase of correspondence between social protection instruments and the needs of the concrete citizen who receives it.

In order to increase the effectiveness of social protection functioning with limited financial resources it is advisable to make address social protection taking into account the needs of a specific citizen. For this purpose, it is reasonable to create the unified database of all recipients of insurance protection that would contain information not only about provided social services, but also about the property status of the citizen. It can be based on a unified state automated register of people entitled to benefits and personified accounting of pension fund. To reduce the administrative costs for the implementation of social protection and improve the management of social sphere it is advisable to create a unified body of social protection that would carry out all kinds of social insurance and social security in Ukraine at the base of Pension Fund of Ukraine. In order to improve the effectiveness of social protection it is reasonable to refuse giving the right to social protection on a professional basis, and give only taking into account the circumstances of the specific person based on the address principle and differentiated approach to determination the list of social services needed for the citizen.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальне страхування.

Keywords: social protection, social security, social insurance.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У цілому система соціального захисту України є однією з найкращих у світі, адже значна частина населення охоплена різними соціальними послугами та пільгами. Звичайно, жодна економіка не спроможна задовольнити фінансовими ресурсами потреби таких соціальних видатків. Тому значна частина задекларованих соціальних заходів залишається без фінансування.

Аналіз досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Функці-

онуванню системи соціального захисту присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, вагомий внесок зробили Е. Лібанова, О. Макарова, А. Гриненко, Є. Качан, В. Куценко, О. Грішнова, П. Шевчук та інші. У їхніх працях розкрито теоретико-методологічні основи системи соціального захисту населення та проаналізовано сучасний стан її функціонування. Проте в умовах оптимізації фінансових ресурсів, які спрямовують на соціальну сферу, та необхідності підвищення ефективності функціонування системи соціального захисту населення доцільно більше уваги приділити пріоритетним напрямкам удосконалення даної системи.

Мета написання статті полягає у виробленні пріоритетних напрямів удосконалення функціонування системи соціального захисту населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система соціального захисту є ключовим елементом соціальної політики держави. Основне її завдання – захист майнових інтересів громадян відповідно до трудових доходів і забезпечення гідного рівня життя.

Відповідно до об'єктів надання, соціальний захист можна класифікувати для: економічно активного населення; економічно не активного населення; осіб, які не досягли економічно активного віку; осіб, старше економічно активного віку.

Соціальний захист населення передбачає захист їх майнових інтересів у випадку настання таких ситуацій: втрата роботи; нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, які спричинили втрату працездатності; тимчасова втрата працездатності; вагітність та пологи; поховання; лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після захворювань і травм; проходження військової служби в Збройних Силах України; отримання статусу дитина війни; народження дитини, усиновлення дитини, встановлення опіки чи піклування, виховання дитини одним із батьків; досягнення відповідного віку та відсутність права на пенсію або отримання статусу особи з інвалідністю; отримання середньомісячного сукупного доходу, нижчого від прожиткового мінімуму для сім'ї; низький рівень доходів сім'ї; участь у ліквідації наслідків катастрофи на ЧАЕС, отримання внаслідок цього радіоактивного опромінення, безпосередня участь у ліквідації інших ядерних аварій та їх наслідків, у ядерних випробуваннях, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, у складанні ядерних зарядів та здійсненні на них регламентних робіт, постраждали від радіоактивного опромінення внаслідок будь-якої аварії; інвалідність; бездомність; складні життєві обставини; проживання на тимчасово окупованій території; залишення або покинення свого місця проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини і надзвичайних природних чи техногенних ситуацій; втрата працездатності (досягнення пенсійного віку).

У цілому система соціального захисту України є однією з найкращих у світі, адже значна частина населення охоплена різними соціальними послугами та пільгами. Звичайно, жодна економіка спроможна задовольнити фінансовими ресурсами потреби таких соціальних видатків. Тому значна частина задекларованих соціальних заходів залишається без фінансування.

Соціальний захист необхідно надавати з урахуванням доходів населення та участі громадянина в економічному житті країни. Важливим критерієм надання соціальних послуг повинен бути рівень працездатності людини.

Визначати рівень соціального захисту доцільно з урахуванням потреб конкретної категорії громадян, яким необхідний соціальний захист у цілому та кожного громадянина зокрема. Вибір форм і заходів соціального захисту має відбуватися з урахуванням міри працездатності людини. Адже для працездатних осіб соціальний захист має передбачати захист їх прав на належні умови праці та гідну винагороду за працю; для непрацездатних осіб соціальний захист передбачає забезпечення соціально гарантованого рівня життя та підтримку держави; для окремих категорій населення, що опинились у скрутних життєвих обставинах – надання спеціальних форм соціальної підтримки.

Диференційований підхід до надання соціального захисту можна забезпечити лише на основі адресності соціального захисту. Тобто надання тих форм і засобів соціального захисту в яких є потреба у конкретного громадянина.

Нині соціальний захист здійснюють у таких формах і заходах:

- виплати пенсій за віком, з інвалідності, в разі втрати годувальника, за вислугу років, за особливі заслуги перед Україною, соціальних пенсій; виплати державної допомоги (трудова допомога, соціальні допомоги, допомога тим, хто доглядає психічно хворих; допомоги при малозабезпеченості);

- виплати адресної соціальної допомоги (житлово-комунальні субсидії; адресна допомога малозабезпеченим сім'ям);

- соціальне обслуговування непрацевдатних;

- надання пільг ветеранам війни, учасникам АТО, інвалідам, особам, які мають особливі заслуги перед Україною.

Реалізація цих заходів потребує значних фінансових ресурсів. У цілому на соціальний захист населення в 2015 році було спрямовано 125,4 млрд. грн., що становить майже 8,9% валового внутрішнього продукту України, або 25,9% витрат державного бюджету (табл. 1).

Таблиця 1

Показники фінансування системи соціального захисту населення в Україні протягом 1996–2015 рр. [2]

	Обсяг фінансування соціального захисту населення, млрд. грн.	Частка фінансування соціального захисту у витратах державного бюджету, %	Витрати на соціальний захист у відношенні до величини ВВП, %
1996	4,1	12,0	5,0
1997	5,6	16,4	6,0
1998	4,2	13,6	4,1
1999	4,1	11,9	3,2
2000	5,9	12,4	3,5
2001	8,3	15,0	4,1
2002	12,6	21,0	5,6
2003	12,9	17,1	4,9
2004	19,3	19,0	5,6
2005	39,9	28,2	9,1
2006	41,4	23,7	7,6
2007	48,5	21,4	6,7
2008	74,0	23,8	7,8
2009	78,8	25,4	8,6
2010	104,6	27,6	9,7
2011	105,5	25,0	8,1
2012	125,3	25,3	8,9
2013	145,0	28,7	9,5
2014	138,0	26,4	8,7
2015	176,3	25,9	8,9

Проте варто зазначити, що у 2014 році було в рамках соціального захисту надано значну кількість соціальних послуг (табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники соціального захисту населення у 2015 році в Україні [1]

Найменування	2015
Забезпечення соціального захисту інвалідів	
Кількість осіб з інвалідністю, в тому числі дітей, яким проведено реабілітаційні заходи і надано протезно-ортопедичну допомогу за сучасними технологіями	2 256
Чисельність інвалідів, яким надана одноразова матеріальна допомога	21 072
Кількість громадських організацій інвалідів, у тому числі УТОС та УТОГ, яким надана фінансова підтримка	23
Кількість виданих технічних та інших засобів реабілітації	590,6

Рівень проведення заходів щодо фізкультурно-спортивної реабілітації	100,0
Рівень забезпечення осіб з інвалідністю освітніми послугами у навчальних закладах та центрах професійної реабілітації	100,0
Забезпечення соціального захисту ветеранів війни та учасників АТО	
Кількість громадських організацій ветеранів, яким надана фінансова підтримка	26
Кількість путівок, що реалізували санаторія і сфери управління Мінсоцполітики	16 981
Кількість учасників антитерористичної операції, які втратили функціональні можливості кінцівок і забезпечені засобами протезування (ортезування) закордонним надавачем спеціалізованої допомоги	11
Чисельність працівників, призваних на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, за яких виплачена компенсація підприємствам, установам, організаціям у межах середнього заробітку	55 176
Рівень виплати щорічної разової грошової допомоги ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань	100,0
Рівень забезпечення бюджетними коштами виплат довічних державних стипендій одержувачам	100,0
Забезпечення соціального захисту інших категорій населення	
Кількість щорічних доповідей про становище дітей-переселенців і тих, хто залишився на територіях проведення АТО	1
Кількість щорічних доповідей з питань протидії торгівлі людьми	1
Кількість путівок, які придбано за рахунок коштів державного бюджету на оздоровлення дітей і ДЦ „Молода гвардія”	11 120
Рівень забезпечення виплати одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання „Мати-героїня”	100,0
Рівень забезпечення щомісячною адресною допомогою сімей, які переміщуються з тимчасово окупованої території України і районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг	100,0
Чисельність постраждалих та внутрішньо переміщених осіб, яким надана одноразова грошова допомога за рахунок благодійних коштів	4 094
Рівень забезпечення виплати матеріальної допомоги військовослужбовцям, звільненим з військової строкової служби	100,0
Рівень забезпечення компенсаційними виплатами сімей з дітьми, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи	100,0
Чисельність непрацюючих малозабезпечених осіб, яким надана одноразова матеріальна допомога	6 753

Основними проблемами ефективного функціонування соціального захисту в Україні ми вважаємо наступні:

- надмірна кількість нормативних актів, що регулюють соціальну політику держави;
- велика кількість категорій населення, яким надають соціальний захист;
- відсутність єдиної бази даних про об’єкти соціального захисту;
- недосконала структура управління соціальним захистом населення.
- відсутність диференційованого підходу до вибору інструментів соціального захисту, що їх надають відповідно до потреб конкретного громадянина;
- низький рівень ефективності соціальних заходів.

Соціальний захист в Україні здійснюють на основі більше ніж 50-ти законів України та понад 120-ти підзаконних актів. Соціальна політика впродовж останніх десятиліть стала інструментом популізму в політичних змаганнях. З метою збільшення лояльності населення до конкретних політичних сил запроваджено нові види соціальних послуг для нових категорій населення, які не завжди потребували соціального захисту. Дана проблема потребує найшвидшого розв’язання шляхом повної

ревізії чинного законодавства у сфері соціального захисту, що передбачатиме формування єдиного соціального кодексу.

Гострою проблемою, як ми вже зазначили, є значна кількість категорій громадян, котрі потребують соціального захисту. Отже, нині в Україні налічується понад 130 категорій одержувачів різних видів соціальних виплат, які мають право на більш як 120 видів пільг, а також понад 60 видів соціальних і компенсаційних виплат. Часто один громадянин має право та отримує кілька видів соціального захисту, що фінансує держава, а інші не отримують соціального захисту позаяк він для їх категорії пільговиків не профінансований з державного бюджету. З метою упорядкування даної ситуації доцільно скасувати як такі соціальні пільги за професійною ознакою. Дані пільги надають за важкі, шкідливі та небезпечні для людини умови праці. В умовах ринкової економіки держава не повинна перебирати відповідальність за добробут громадян, які дають дохід для приватних підприємств. А для працівників державних підприємств, установ та організацій основним мотивом працевлаштування за даними видами робіт має бути розмір заробітної плати. Лише висока її величина повинна забезпечувати зайнятість за робочими місцями, що мають небезпечні умови праці.

Поряд з упорядкуванням чинного законодавства у сфері соціальної політики та зменшенням переліку категорій пільговиків доцільно створити єдину систему обліку соціального захисту населення. Нині діє єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільгу. Проте у даному реєстрі міститься лише інформація про приналежність громадянина до певної категорії пільговиків і наявність, відповідно, права на конкретну соціальну пільгу. Даний реєстр доцільно синхронізувати з персоналізованим обліком Пенсійного фонду України і даними про доходи громадянина, інформацію про які має Державна фіскальна служба України. Таким чином, володіючи інформацією про право на отримання соціальних благ і фактичний рівень доходів одержувача соціальних пільг, можна упорядкувати надання різних соціальних благ для одного громадянина та коригувати їх розмір відповідно до наявного його доходу та членів його сім'ї. Це дасть змогу, підвищити рівень соціального захисту для осіб, котрі справді його потребують, та уникнути надання соціального захисту для осіб, які мають значні доходи і фактично не потребують соціальної допомоги. Звичайно зазначені нововведення потребують ґрунтовних змін у законодавстві.

Наступною у нашому огляді є проблема недосконалості управління соціальним захистом населення. Досі продовжують функціонувати чотири фонди обов'язкового державного соціального страхування, хоча кошти для них акумулює Державна фіскальна служба України, реєстр зайнятого населення здійснює лише Пенсійний фонд України. Фонд соціального страхування на випадок безробіття здійснює облік лише тих безробітних, котрі отримують цей статус відповідно до чинного законодавства, що значно відрізняється від реальної ситуації на ринку праці. Фонд соціального захисту інвалідів, лише здійснює статистичні функції щодо обліку чисельності інвалідів, а соціальне забезпечення надає Пенсійний фонд України.

Тобто соціальний захист здійснюють багато установ та організацій, функції яких часто дублюються, що в кінцевому результаті знижує ефективність соціального захисту та ускладнює організаційну структуру системи його надання. З метою розв'язання даної проблеми доцільно на базі Пенсійного фонду України створити єдиний фонд соціального захисту населення, що мав би у розпорядженні єдину базу даних громадян, які потребують соціального захисту, та відповідно до потреби надавав соціальні послуги. Це, своєю чергою, зменшить величину витрат на управління сферою соціального захисту населення, що збільшить обсяг соціальної допомоги і дасть змогу автоматизувати діяльність соціальної служби.

Соціальний захист, що надають населенню в Україні, не завжди враховує наявні потреби у ньому. Тим часом урахування цих потреб дасть змогу підвищити ефективність соціального захисту. Основними напрямками реформування його системи у даному контексті є адресний підхід до надання соціального захисту та диференціація соціальних послуг залежно від потреб конкретного громадянина. Адресний підхід можна забезпечити завдяки впровадженню єдиного реєстру громадян, які потребують соціального захисту, і надаваного соціального захисту, про що уже йшлося. Диференціація соціального захисту відповідно до потреб конкретного громадянина передбачає надання визначеного

переліку соціальних послуг для окремо взятого громадянина, який потребує даної соціальної послуги. Тобто врахування його життєвих обставин, його добробуту та потреб у соціальному захисті. Створення такої системи визначення соціальних послуг відповідно до потреб людини є вкрай складним завданням. Проте маючи у своєму арсеналі усі відомості про людину та членів його сім'ї, суб'єктові соціального захисту буде нескладно визначити цей перелік.

Висновки та перспективні напрями досліджень. Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що система соціального страхування потребує ґрунтовного удосконалення. Більше третини населення України має право на різного роду соціальні пільги. Значна їх кількість упроваджена внаслідок «загравання» законотворців з електоратом. Проте в сучасних економічних умовах, що характерні високим рівнем бідності населення та низьким рівнем його життя соціальний захист повинен бути головним інструментом розподілу доходів держави.

Основними напрямками розвитку соціального захисту в Україні є наступні: кодифікація законодавства, що регулює соціальний захист; ревізія видів соціального захисту та їх отримувачів; удосконалення обліку отримувачів соціального захисту; створення єдиного органу надання соціального захисту; в основі соціального захисту повинен бути принцип адресності та диференційований підхід до визначення обсягів і виду соціального захисту залежно від потреб людини.

Література

1. Аналітична інформація про бюджет Мінсоцполітики за 2015 рік [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=186877&cat_id=93099
2. Державна служба статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Статистичний збірник «Соціальний захист населення України» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Островерхов В. М. Пріоритетні напрямки реформування системи соціальних пільг в Україні / А. С. Коцур, В. М. Островерхов // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – Спец. вип. : Праця в ХХІ столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток : у 2 т. – К : КНЕУ, 2012. – Т. 1. – С. 585–595.
5. Сталій розвиток аграрно-індустріального регіону : передумови, загрози і перспективи досягнення [Електрон. ресурс] : монографія / Є. П. Качан [та ін.] ; за ред. А. І. Крисоватого, О. М. Десятнюк. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 440 с.